

ਐયૂબી અને સલજૂકી શાસન-કાળની સ્થાપત્ય-કળા

ਐયૂબી શાસન-કાળનું સ્થાપત્ય :

ਐયૂબી શાસન-કાળમાં ઈમારતો પર કુર્ખાની આયતો અને હદીસો વગેરેને ‘નસ્ખ’ લિપિ^(૧)ની શૈલીથી લખવાનું ચલણ શરૂ થયું. આ કાળની સ્થાપત્ય-કળાની મુખ્ય વિશિષ્ટતા ઊંચા-ઊંચા ભિનારાઓ અને ખાનકાહોનું નિર્માણ છે. અનેક મદ્રસાઓ પણ બનાવવામાં આવ્યા. તેમાં કેટલાક મુખ્ય મદ્રસાઓ આ પ્રમાણે છે :

- ૧ — મદ્રસા નાસિરિયાહ : આ મદ્રસો મસ્ઝિદ અભ બિન આસની પાસે હતો.
- ૨ — મદ્રસા સલાહિયાહ : આ મદ્રસાને સુલતાન સલાહુદીન ઐયૂબીએ હિજરી ૫૭૨માં ઈમામ શાફુઈની કબર પાસે બનાવ્યો હતો.
- ૩ — મદ્રસા સુલતાન નજમુદીન : આના બે મુખ્ય ભાગો હતા, વચ્ચેથી રસ્તો નીકળ્યો હતો. તેનો દરવાજો ભિનારા જેવો હતો.
- ૪ — મકબરા સુલતાન નજમુદીન : મદ્રસાની પાસે આ મકબરો પણ હતો. આ મકબરાનો ગુંબદ ઈંટોથી બનેલો હતો, જ્યારે કે દીવાલો પથરોથી બનેલી હતી. ઈસ્લામમાં મકબરો બનાવવો તદ્દન હરામ છે અને સૌથી પહેલા મકબરો બનાવવાની શરૂઆત સલજૂકીઓએ કરી હતી.

મમલૂક શાસન-કાળનું સ્થાપત્ય :

મિસર (ઈજિયમ) અને શામ (સીરિયા)ના ગુલામ બાદશાહોને ‘મમલૂક’ કહેવામાં આવે છે, કેમ કે અરબીમાં ‘મમલૂક’ ગુલામને કહે છે. આ બે પરિવારોમાં વહેંચાયેલા હતા. એક પરિવાર બહરી મમલૂકોનો હતો, જેમણે હિજરી ૬૪૮ થી હિજરી ૭૮૪ સુધી શાસન કર્યું અને બીજો પરિવાર બુરજ મમલૂકોનો હતો, જેમણે હિજરી ૭૮૪ થી હિજરી ૮૨૨ સુધી શાસન કર્યું.

બહરી મમલૂકોની મુખ્ય સ્થાપત્ય યાદગારો આ છે :

- ૧ — બૈબરસની જામેઅ મસ્ઝિદ : આને બાદશાહ જાહિર બૈબરસે બનાવી હતી, જે મમલૂકોનો પ્રથમ પ્રય્યાત શાસક હતો.
- ૨ — મસ્ઝિદ નાસિર કલાદુન : આ મસ્ઝિદ વર્તુળાકાર હતી. આંગણું ખુલ્લું હતું અને તે ચારે તરફથી ઢાંકેલું હતું. મસ્ઝિદની સામેવાળા ભાગમાં બે દરવાજાઓ હતા.
- ૩ — મદ્રસા-મસ્ઝિદ સુલતાન હસન : આ ભવ્ય મદ્રસા-મસ્ઝિદ સુલતાન સલાહુદીન ઐયૂબીના કિલ્વામાં આવેલી છે. તેનું નિર્માણ સુલતાન હસન બિન મુહમ્મદ બિન કલાદુને કરાવ્યું હતું. આ ઈસ્લામી સ્થાપત્ય-કળાની મહત્વની યાદગાર છે.

(૧) અરબી ભાષાના અક્ષરોને લખવાની વિભિન્ન પદ્રતિઓ-લિપિઓ છે, જેમ કે - ખત કૂફી, ખત ઉસ્માની, ખત નસ્ખ અને ખત ફારસી વગેરે.

બુરજી મમલૂકોને પણ શાનદાર ઈમારતો બનાવવામાં રુચિ હતી અને તેમની મહત્વની યાદગાર ઈમારતો આ પ્રમાણે છે.

- ૧ — સુલતાન બરકૂકની મસ્ઝિદ અને મદ્રસા : આને સુલતાન બરકૂકે બનાવેલ હતા અને તેના સ્થાપત્યની મહત્વની યાદગાર છે.
- ૨ — સુલતાન કાબત-બેનો મદ્રસા અને મકબરો : આ ઈસ્લામી સ્થાપત્યની મહત્વની ઈમારતોમાંથી એક છે. મિસરમાં સુલતાન કાબત-બેના નિર્માણોના અનેક નમૂનાઓ છે, જેમ કે મદ્રસા, મસ્ઝિદ, મુસાફરખાના, મકબરાઓ, ખાનકાહ અને મિનારાઓ વગેરે.
- ૩ — ઘૌરીની મસ્ઝિદ અને તેના સ્થાપત્ય નમૂનાઓ : ઘૌરીની મસ્ઝિદની ગાળના મહત્વની ઈસ્લામી ઈમારતોમાં થાય છે અને તેના સ્થાપત્ય નમૂનાઓ બાથરૂમો, મહેલો, મુસાફરખાનાઓ, મદ્રસાઓ અને મિનારાઓ વગેરે પર આધારિત છે.

સલજૂકી શાસન-કાળનું સ્થાપત્ય :

સલજૂકીઓએ આલીશાન ઈમારતો, મદ્રસાઓ, હોસ્પિટલો અને મસ્ઝિદો બનાવી. સલજૂકીઓનું સૌથી મહાન કાર્ય મદ્રસાઓની સ્થાપના છે. પહેલા શિક્ષણનો પ્રબંધ મસ્ઝિદોમાં કરવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ સલજૂકી શાસન-કાળમાં મલિક શાહ અને તેના લાયક વજર નિઝામુલ મુલ્ક તૂસી દ્વારા મોટા-મોટા મદ્રસાઓની સ્થાપના કરવામાં આવી, જે તેના નામ પર ‘નિઝામિયાહ’ કહેવાતા હતા. આમ, થોડાક વર્ષોમાં જ સરકારી સહાયતાથી આખી સલતનતમાં મદ્રસાઓની જાળ બિછાવી દેવામાં આવી. સલજૂકીઓથી પહેલા દુનિયાના કોઈપણ ભાગમાં આટલી મોટી સંખ્યામાં મદ્રસાઓ ક્યારેય સ્થપાયા નહોતા. આ મદ્રસાઓમાં સૌથી મોટો બગાદાદનો મદ્રસાએ નિઝામિયાહ હતો. આ મદ્રસાના ખર્ચ માટે ખૂબ મોટી સંપત્તિ વક્ફ હતી. નિર્માણ પર બે લાખ દીનાર ખર્ચ થયો હતો અને બધા વિદ્યાર્થીઓને સ્કોલરશીપ આપવામાં આવતી હતી.

મલિક શાહે જ્યારે જોયું કે નિઝામુલ મુલ્ક મદ્રસાઓ પર અઢળક દોલત વાપરી રહ્યો છે, તો એક દિવસ તેણે કહ્યું : “બાબા ! તમે મદ્રસાઓ પર જે પૈસા ખર્ચી રહ્યા છો, જે તે ખર્ચ સૈન્ય પર કરવામાં આવે તો દુનિયાને જીતી શકાય છે.”

નિઝામુલ મુલ્કે જવાબ આપ્યો : “બેટા ! તમે જે સૈન્ય ભરતી કરશો, તેના તીર થોડાક ગજથી વધારે દૂર નહીં જઈ શકે, પરંતુ હું વિદ્વાનોનું જે સૈન્ય કરી રહ્યો છું, તેની દુઆઓના તીર આકાશના પણ પાર નીકળી જશે.

અહીં એ વાત ઉલ્લેખનીય છે કે સલજૂકીઓએ જ સૌથી પહેલા મકબરો બનાવવાનો પાયો નાખ્યો, જે ઈસ્લામમાં જાઈજ નથી.

